

ΘΕΑΤΡΙΚΗ (ΕΓ)ΓΡΑΦΗ
ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟ ΜΕΝΩΝΑ

ABSTRACT: First impressions notwithstanding, Plato's *Meno* is a dialogue that not only features familiar motifs of dramatic poetry but also points to its own performance in a self-referential metatheatrical manner. The present paper comments on the relevant textual evidence, namely (a) the "tragic" (τραγική) definition of colour (76e); (b) the role of Meno's slave and Anytus as Socrates' interlocutors; and (c) questions pertaining to (what Aristotle would have identified as) the *opsis* of the *Meno*, to wit the staging of the dialogue.

1. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ο ΜΕΝΩΝ είναι δραματικός διάλογος με βασικούς πρωταγωνιστές τὸν Σωκράτη καὶ τὸν νεαρὸ Θεσσαλὸ ἀριστοκράτη Μένωνα. Σὲ συγκεκριμένες σκηνές κάνουν ἐμβολίμως τὴν ἐμφάνισή τους ἕνας δοῦλος τοῦ Μένωνος καὶ ὁ Ἄνυτος, ἡγετικὸς πολιτικὸς τῆς μεταπολίτευσης, οἰκοδεσπότης τοῦ Μένωνος καὶ ὁ ἰθύνων νοῦς τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους. Ἡ συνάντηση τοποθετεῖται χρονικὰ μεταξύ τῶν ἐτῶν 402 καὶ 401 π.Χ.

Θέμα τῆς συζήτησης ἡ ταυτότητα καὶ ἡ δυνατότητα διδασκαλίας τῆς ἀρετῆς. Ὄταν οἱ τρεῖς πρῶτοι ὀρισμοί του (72a, 73c-d, 76b) ἀποτυγχάνουν, ὁ Μένων διαμαρτύρεται πῶς τοῦ παραλύει τὸ μυαλὸ ὁ συνομιλητῆς του καὶ διατυπώνει τὴν ἀπορία πῶς γίνεται νὰ ἀναζητήσῃ κάποιος ὅ,τι δὲν γνωρίζει καὶ νὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ ὅταν τὸ βρῆ (80d). Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ μὲ τὴν θεωρία τῆς ἀναμνήσεως (81a-e), τὴν ὁποία ἀποδεικνύει ὅταν μὲ κατάλληλες ἐρωτήσεις ὀδηγῆ ἕναν ἀδαῆ περὶ τὴν γεωμετρία δοῦλο στὴν διατύπωση τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος (82c-85b). Παρὰ ταῦτα ἐγκαταλείπεται ἡ ἀναζήτηση ὀρισμοῦ τῆς ἀρετῆς καὶ ἐπανέρχεται τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα τοῦ Μένωνος γιὰ τὸ ἂν διδάσκεται ἡ ὄχι ἡ ἀρετή. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀνασκευὴ τῆς ἐπιχειρηματολογίας ὑπὲρ ἐκάστης τῶν ἐναλλακτικῶν, ὁ Σωκράτης καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι οὔτε ἔμφυτη οὔτε ἐπίκτητη ἀλλὰ θεῖο δῶρο (99e).

Ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους διαλόγους ὁ *Μένων* δὲν ἔχει ὑπάρξει ἰδιαιτέρως δημοφιλῆς ἀνάμεσα στοὺς μελετητὲς τῆς λογοτεχνικότητος τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου. Λογικό, ἂν ἀναλογισθῆ κάποιος ὅτι ἀπουσιάζουν οἱ σκηνικὲς δράσεις ἐνὸς *Πρωταγόρου* ἢ οἱ ὑψιπετεῖς ἀφηγήσεις ἐνὸς *Φαίδρου*. Παρὰ ταῦτα ὁ *Μένων* ἀνήκει στὴν χορεία ἐκείνων τῶν διαλόγων οἱ ὅποιοι δὲν ἀξιοποιοῦν μόνον μοτιῖβα ἀπὸ τὴν ποιητικὴ παραγωγή ἀλλὰ παραπέμπουν μετακειμενικῶ τῶ τρόπῳ στὴν θεατρικὴ τους ἐκφορά. Στὴν προκειμένη περίπτωση τὰ σχετικὰ κειμενικὰ τεκμήρια ἀφοροῦν (α) τὸν “τραγικό” ὄρισμό τοῦ χρώματος (76e)· (β) τὸν ρόλο τοῦ δούλου καὶ τοῦ Ἄνυτου· καὶ (γ) ζητήματα σκηνοθετικὰ, ἀπτόμενα τῆς κατὰ Ἀριστοτέλη ὄψεως τοῦ διαλόγου.¹

2. ΠΕΝΗΝΤΑ (ΠΑΡΑ ΚΑΤΙ) ΑΠΟΧΡΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΡΑΓΙΚΟΥ

Μετὰ τὴν ἀνασκευὴ καὶ τοῦ δευτέρου του ὀρισμοῦ (73c9) ὁ *Μένων* παραδέχεται ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ βρῆ τὸ κοινὸ μεταξὺ τῶν διαφορῶν κοινῶς ἀποδεκτῶν ἀρετῶν στοιχεῖο τὸ ὁποῖο τὶς καθιστᾷ ἀρετές (74a11–b1). Τότε ὁ Σωκράτης προθυμοποιεῖται νὰ τὸν βοηθήσῃ διατυπώνοντας μὲ μεθοδικὸ βηματισμό, ἐν εἴδει παραδείγματος (77a9–b1), τὴν εἰδοποιὸ οὐσία τοῦ σχήματος (75b–76a) καὶ τοῦ χρώματος (76c–e). Καὶ ἐνῶ γιὰ τὸ σχῆμα χρειάστηκε καὶ δεύτερη προσπάθεια νὰ πειστῆ, μόλις ὁ *Μένων* ἀκούει τὸν ὄρισμό τοῦ χρώματος τὸν ἀποδέχεται χωρὶς δισταγμὸ (76d6–7). Σύμφωνα μὲ τὸν Σωκράτη, ἡ ἀπάντησις αὐτῆ ἀρέσει τόσο πολὺ στὸν *Μένωνα* ἐπειδὴ ἔχει θεατρικότητα: *τραγικὴ γάρ ἐστιν, ὃ Μένων, ἡ ἀπόκρισις, ὥστε ἀρέσκει σοι μᾶλλον ἢ ἡ περὶ τοῦ σχήματος* (76e3–4).²

1. Γιὰ τὸν *Μένωνα* κλασσικῆ, ἂν καὶ πλησιάζη τὰ ἐξήντα, παραμένει ἡ σχολιασμένη ἐκδοσις τοῦ Bluck (1961a). Γιὰ ἀντίστοιχα νεώτερα ἔργα βλ. τοὺς Sharples (1985) καὶ Ferrari (2016). Ὁ πιὸ πρόσφατος ὑπομνηματισμὸς τοῦ διαλόγου (μὲ γερμανικὴ μετάφραση χωρὶς τὸ πρωτότυπο κείμενο) ἔχει γίνῃ ἀπὸ τὸν Ebert (2018) Σημαντικὲς οἱ μονογραφίαι τῶν Weiss (2001)· Tarrant (2005)· Scott (2006)· Ionescu (2007). Πρβλ. ἐπίσης τοὺς Davis (1988) 98–152· Dimas (2007)· Blössner (2011)· Wians (2012)· Fine (2014) 31–176· Benson (2015) 154–82· McCoy (2019) 170–4. Χρήσιμη ἀναλυτικὴ περὶ ληψὴ τοῦ διαλόγου καταθέτει ὁ Sedley στὸ Sedley καὶ Long (2010) xii–xxii. Δεῖγμα τῆς νέας κριτικῆς ἐκδόσεως τὴν ὁποία ἐτοιμάζει παρουσιάζει ὁ Vancamp (2016). Τὸ σχετικὸ ἀφετηριακὸ ἔργο στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία εἶναι ὁ Πετράκης (2008).

2. Τὸ χωρίο ἔχει συζητηθῆ ἐκτενῶς ἀπὸ τοὺς Grimal (1942)· Bluck (1961β) καὶ Sansone (1996). Πρβλ. καὶ τοὺς Klein (1965) 65–70· Davis (1988) 112–4· Weiss (2001) 26–32· Scott (2006) 43–4· King (2007) 397–401· Clements (2014) 36–42. Οἱ ἀρχαῖες θεωρίαι περὶ ὀράσεως, σχημάτων καὶ χρωμάτων συνοψίζονται ἀπὸ τὸν Thibodeau (2016) καὶ ἀναλύονται διεξοδικώτερα στὰ ἄρθρα τοῦ συλλογικοῦ τόμου τὸν ὁποῖον ἐπεμελήθη ὁ

Ἡ σωκρατικὴ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἐνθουσιώδη ἀντίδραση τοῦ συνομιλητῆ του εἶναι ἀπρόσμενη ὅσο καὶ αἰνιγματική. Ἀπρόσμενη, ἐπειδὴ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἀπάντησης ὡς τραγικῆς καταλαμβάνει τὸν ἀναγνώστη ἐξαπίνης, δεδομένου ὅτι σὲ ὅλον τὸν *Μένωνα* ἀπουσιάζει ὁποιαδήποτε μνεία στὴν τραγωδία ἢ ἐν γένει στὸ θέατρο. Αἰνιγματική, διότι ὁ ὀρισμὸς τοῦ χρώματος δύσκολα συνδέεται μὲ ὁτιδήποτε γνωρίζουμε γιὰ τὴν τραγικὴ σκηνή. Ἐκτὸς ἐάν, ὅπως φαίνεται καὶ τὸ πιθανώτερο, μὲ τὴν συγκεκριμένη διατύπωση ὁ Πλάτων παραπέμπη σὲ κάποια παρατραγικὴ σκηνή, παρόμοια μὲ ἐκείνη μεταξὺ τοῦ Εὐριπίδη καὶ τοῦ Κηδεστῆ ἀπὸ τὸν πρόλογο τῶν *Θεσμοφοριαζουσῶν*. Ἀκόμη κι ἔτσι ὅμως τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν σκοπιμότητα καὶ τὴν λειτουργία τῆς ἀναφορᾶς στὴν τραγωδία παραμένει.³

Ὁ ἀσφαλέστερος δρόμος πρὸς τὴν ἀνίχνευση μιᾶς πρώτης ἀπάντησης εἶναι νὰ ἐντοπισθῇ τί ἀκριβῶς λέγεται στὸν διάλογο γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ χρώματος. Τὸ κείμενο παρέχει τὰ ἐξῆς δύο δεδομένα. Πρῶτον, τὰ συστατικὰ καὶ ἡ ὀρολογία τοῦ ὀρισμοῦ ἀπηχοῦν τὶς ἀπόψεις τοῦ Γοργία, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τοῦ θέματος ἀποδέχεται τὴν περὶ ὀράσεως θεωρία τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης καταφεύγει σὲ θεματολογία ἀνταποκρινομένη στὶς προτιμήσεις τοῦ Μένωνος, προκειμένου νὰ τοῦ κρατήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον ἀμείωτο. Ἄλλωστε ἡ θεμελίωση τοῦ συλλογισμοῦ σὲ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ὁ συνομιλητῆς παραδέχεται ὅτι γνωρίζει καὶ τοῦ εἶναι οἰκεῖα ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς δύο βασικὲς ἀρχές τῆς σωκρατικῆς διαλεκτικῆς (75d).⁴

Δεύτερον, ἡ θεατρικότητα εἶναι τὸ στοιχεῖο τὸ ὁποῖο διαθέτει ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον τυγχάνει τῆς ἐνθουσιώδους ἀποδοχῆς τοῦ Μένωνος. Ἡ ιδιότητα αὐτὴ ἀπουσιάζει καὶ ἀπὸ τοὺς δύο προηγηθέντες ὀρισμοὺς τοῦ σχήματος· μὲ ἀποτελεσματὸς ὁ Θεσσαλὸς

Squire (2016). Πρβλ. καὶ τὸν Mark Smith (2018). Εὐχαριστῶ τὸν ἀνώνυμο κριτὴ γιὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ ἄρθρου τοῦ Grimal.

3. Τὸ παρατραγικὸ διακείμενο εἶναι πρόταση τοῦ Sansone (1996), ὁ ὁποῖος σωστὰ ἀπορρίπτει τὴν δεδομένη ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους μελετητὲς διασύνδεση τοῦ ἐπιθέτου μὲ τὸ ὑποτιθέμενο πομπῶδες, ἐξεζητημένο ὕφος τῆς διατυπώσεως, διότι “φαίνεται περιέργο νὰ χρησιμοποίησε ὁ Πλάτων τὴν λέξη *τραγικός* μὲ τὴν σημασία τοῦ ‘στομφοδῶδες’, ἀφ’ ἧς στιγμῆς θὰ μπορούσε νὰ εἶχε χρησιμοποιήσει κάποια ἄλλη λέξη μὲ παρόμοια σημασία ἀλλὰ χωρὶς τὶς συγκεκριμένους συμπαραδηλώσεις ‘τραγικότητος’, τὶς ὁποῖες οἱ σχολιαστὲς θεωροῦν ἐδῶ ἀκατάλληλες” (340· ἡ μετάφραση δική μου).
4. Γιὰ τὶς περὶ χρώματος ἀπόψεις τοῦ Ἐμπεδοκλέους βλ. τοὺς Sedley (1992)· Ierodiakonou (2005)· Rashed (2007)· Rudolph (2016) 44–8. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ σχήματος στὸν *Μένωνα* συζητεῖται ἀπὸ τοὺς Thomas (1980) 96–104· Charles (2006) 112–5· Karasmanis (2006) 136–41· Ebert (2007)· Fine (2014) 45–57.

ἀριστοκράτης νὰ ἀπορρίψη τὸν πρῶτο (75c) καὶ νὰ ἀφήσῃ ἀσχολίαστο τὸν δεύτερο (76a). Ὅ,τι καὶ νὰ σημαίνει ὁ ὅρος, εἶναι προφανές πῶς τὴν φορὰ αὐτὴ ὁ Σωκράτης ἐκφράζεται μὲ τρόπο ὁ ὁποῖος παραπέμπει στὸν κόσμο τῆς σκηηνικῆς δράσης.

Ἐὰν συνδυασθοῦν τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα, καθίσταται σαφές ὅτι ἡ “τραγικότητα” τοῦ ὀρισμοῦ δὲν ἔγκειται οὔτε στὸ λεξιλόγιό του οὔτε στὸ ποιητικὸ ἢ ρητορικὸ του ὕφος, ἀλλὰ *στὶς συνθήκες ἐκφορᾶς του*. Διότι ὅταν ὁ Σωκράτης περιγράψῃ τὸ χρῶμα ὡς συμμετρικὴ πρὸς καὶ αἰσθητὴ ἀπὸ τὸν ὀφθαλμὸ ἀπορροὴ σχημάτων, τὸ πράττει (ἀνα)παράγοντας ἀλλότριον (φιλοσοφικὸ) λόγο. Ὑποδύεται, δηλαδή, τὸν μαθητὴ τοῦ Γοργία καὶ καταλήγει σὲ ὀρισμὸ τὸν ὁποῖον θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ εἶχε διατυπώσῃ ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ἐνῶ γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τίς δύο φορὲς μίλησε ὡς Σωκράτης, γιὰ τὸ χρῶμα μιμήθηκε τὸν συνομιλητὴ του καὶ ἐπεχειρηματολόγησε σὰν ἄλλος Μένων. Ἡ μίμηση καὶ ἡ ὑπόδυση ρόλου εἶναι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἰσάγουν στὸ διαλογικὸ κείμενο τὴν θεατρικὴ συνθήκη τὴν ὁποῖα ἀναδεικνύει ὁ Σωκράτης μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ ὅλου τοῦ ἐπεισοδίου ὡς θεατρικοῦ.⁵

Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ φαίνεται νὰ ταιριάζῃ περισσότερο στὸ προκείμενο χωρίο, ἰδιαιτέρως ἐὰν ληφθοῦν ὑπ’ ὄψιν τὰ παράλληλα ἀπὸ ἄλλους πλατωνικοὺς διαλόγους ὅπου ἀπαντᾷ ὁ ὅρος *τραγικός*. Σχεδὸν ὅλα σχετίζονται εὐθέως μὲ τὸν κόσμον τῆς τραγωδίας ἢ τοῦ θεάτρου ἐν γένει εἴτε πρόκειται γιὰ τὰ ἔργα καὶ τοὺς δημιουργοὺς (*Πολ.* 595c2, 602b8· *Φαῖδρ.* 269a2· *Νόμ.* 838c4· *Μέν.* 318d11) εἴτε γιὰ στοιχεῖα τῆς παράστασης (*Πολ.* 577b1, *Κλειτ.* 407a8). Καὶ μάλιστα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους συγγραφεῖς, ὁ Πλάτων δὲν φαίνεται νὰ τὸν συνδέῃ μὲ τὸ πομπῶδες ἢ στομφῶδες ὕφος. Ὁ *ἀνὴρ τραγικός* τοῦ *Φαίδωνος* (115a5) εἶναι βεβαίως ὁ κλασσικὸς τραγικὸς ἥρωας· ἡ σημασία τῆς τραγωδίας ὡς σοβαρῆς ποιήσεως περιγράφεται στοὺς *Νόμους* ὡς *σπουδὴ τραγικὴ* (838c4)· ὁ Σωκράτης στὸν *Φίληβον* ὀνομάζει τὴν παρακολούθηση παραστάσεων τραγωδίας *τραγικὰς θεωρήσεις* (48a5)· ἐνῶ ἡ μυθολογία, ὅπως ἐξιστορεῖται ἐπὶ σκηηνῆς ὡς *πλοκὴ τῆς τραγωδίας*, συνιστᾷ τὸν *τραγικὸν βίον* τοῦ *Κρατύλου* (408c8), δηλαδή τὴν ζωὴ τῶν ἡρώων τῆς τραγωδίας. Κατὰ συνέπεια, ἡ *τραγικὴ*...*ἀπόκρισις* τοῦ *Μένωνος* παραπέμπει σὲ ἀπάντηση εἰλημμένη ἀπὸ τὴν διαλογικὴ ἀντιπαράθεση σὲ στιχομυθία τραγωδίας.⁶

5. Ἡ σημασία τῆς μιμήσεως, νοουμένης ὡς παραδείγματος καὶ ἀναπαραστατικῆς ἐφαρμογῆς, γιὰ τὴν διδασκαλία τῆς ἀρετῆς στὸν Μένωνα ἐπισημαίνεται εὐστοχα ἀπὸ τὴν Palumbo (2018).

6. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ εἰκόνα τὴν ὁποῖα ἀποκομίζει ὁ μελετητὴς καὶ ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ χωρίο ὅπου συζητεῖται ὁ ὀρισμὸς τοῦ χρώματος μοιάζει νὰ ἀνακαλῆ, κατὰ τρόπο ὑπαινικτικὸ ἀλλὰ καίριο, αὐτοτελὲς θεατρικὸ ἐπεισόδιο. Δὲν εἶναι μόνον ἡ παραδοχὴ ἐκ μέρους τοῦ Σωκράτους ὅτι θὰ ὑποδυθῆ τὸν ὁμοῖδεάτη τοῦ συνομιλητοῦ του. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀντέδρασε ὁ Μένων φανερώνει ὅτι ἀνέμενε συγκεκριμένου τύπου ἀπάντηση στὸ ἐρώτημά του. Σὰν νὰ ἐπρόκειτο δηλαδὴ γιὰ αἰνίγμα τὸ ὁποῖο καλεῖται νὰ λύσῃ ὁ φίλος του, ἂν θέλῃ νὰ “ἀνταμειφθῆ” μὲ τὴν “ἀποκάλυψη” τοῦ γοργιεῖου ὀρισμοῦ γιὰ τὴν ἀρετὴ—ὅπως καὶ ἔγινε (77b). Τὴν κίνησή του αὐτὴ ὁ Σωκράτης τὴν θεωρεῖ παρελκυστικὴ καί, ἐπειδὴ τοῦ ὑποβάλλει συνεχῶς ἐρωτήσεις χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ ἀπαντᾷ, τὸν κατηγορεῖ ὅτι δὲν τὸν σέβεται, ἀλλὰ τοῦ συμπεριφέρεται ὡς ὕβριστῆς (76a9)· ἐνῶ λίγο ἀργότερα διαμαρτύρεται πῶς τοῦ φέρεται ὡς πανοῦργος (80b8). Παρὰ τὸν ἐμφανῆ περιπαικτικὸ τόνο τῶν χαρακτηρισμῶν, ἀποδίδονται στὸν Μένωνα ιδιότητες κατ’ ἐξοχὴν συνδεδεμένες ἀντιστοίχως μὲ τὸν τραγικὸ καὶ τὸν κωμικὸ ἥρωα. Στὴν συγκεκριμένη σκηνή, ἐπομένως, ὁ νεαρὸς Θεσσαλὸς γόνος εἶναι ὁ αἰνικτῆς καὶ ὁ Ἀθηναῖος Παπποσιληνὸς ὁ λύτης τοῦ γρίφου μὲ ἀποτέλεσμα ὁ αἰνικτῆς νὰ ὀδηγηθῆ στὸν συμβολικὸ “θάνατο” τῆς νοητικῆς καὶ γλωσσικῆς ἀφασίας (τὴν ψυχὴν καὶ τὸ στόμα ναρκῶ 80b1)· σὲ μιὰ λεπτοῦφῃ, δίκην μαγικῆς εἰκόνας, ἀναπαράσταση τῆς ἱστορίας τοῦ Οἰδίποδος μὲ τὴν Σφίγγα.⁷

ἐπιρρήματος τραγικῶς. Ἀπαντᾷ μὲ μὲν δύο φορές, καὶ τίς δύο στὴν *Πολιτείαν* (413b4, 545e1), καὶ τίς δύο σὲ συνάρτηση μὲ τὴν κατασκευὴ μυθοπλαστικῶν ἀφηγηματικῶν κόσμων δράσης, πάθος, βίας, παρακμῆς. Ὅταν ὁ Σωκράτης περιγράφῃ τίς αἰτίες γιὰ τίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι, χωρὶς τὴν θέλησή τους, παύουν νὰ ἔχουν τὴν σωστὴ ἄποψη γιὰ τὰ πράγματα (ἄκοντες ἀληθοῦς δόξης στερίσκονται 413a9-10), μιλάει γιὰ ἀνθρώπους ληστευμένους, ἐξαπατημένους, κακοποιημένους (*Ὀδοῦν κλαπέντες ἢ γοητευθέντες ἢ βιασθέντες τοῦτο πάσχουσι*; 413b1-2)· ἐνοῶντας, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος ἀμέσως μετὰ (413b4-c3), ὡς αἰτίες τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀλλαγὴ γνώμης (ἢ ληστεία), τὴν ἡδονὴ καὶ τὸν φόβο (ἢ κακοποίηση), τὸν μεγάλο πόνον (ἢ ἐξαπάτηση). Ὁ παραβολικὸς αὐτὸς τρόπος θυμίζει, κατὰ τὸν Σωκράτη, λόγο τραγωδίας (*Τραγικῶς, ἦν δ’ ἐγώ, κινδυνεύω λέγειν* 413b4). Μὲ λόγον τραγωδίας, ἐν εἴδει ἀγγελικῆς ρήσεως, καὶ μάλιστα μὲ τίς Μοῦσες σὲ ρόλο ἐξαγγέλου (ἢ βούλει, ὡσπερ Ὀμηρος, ἐνχόμεθα ταῖς Μούσαις εἰπεῖν ἡμῖν ὅπως δὴ πρῶτον στάσις ἔμπεισε 545d7-e1), παρομοιάζεται καὶ ὅλο τὸ ἀφηγηματικὸν τῆς παρακμῆς τῶν πολιτειῶν καὶ τῆς πτώσεως ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς Καλλιπόλεως στὴν ἐντροπία τῆς τυραννίδος (546a-592b). Ἐδῶ ἡ οὐσία τοῦ τραγικοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου καταφάσκει ὡς ἓνα παιχνίδι, μιὰ πλάκα τῶν θεῶν, τὴν ὁποία ὅμως οἱ Μοῦσες προβάλλουν περὶ φανὰ σὰν κάτι σπουδαῖον (καὶ φῶμεν αὐτὰς τραγικῶς ὡς πρὸς παῖδας ἡμᾶς παιζούσας καὶ ἐρεσγηλούσας, ὡς δὴ σπουδῆ λεγούσας, ὑψηλολογουμένας λέγειν; 545e1-3).

7. Γιὰ τὰ αἰνίγματα καὶ τοὺς γρίφους στὴν ἀρχαιότητα βλ. τοὺς Κωνσταντάκο (2013) 157-260 καὶ Potamiti (2015).

3. Ο ΔΟΥΛΟΣ (ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ) ΚΑΙ ΤΟ ΑΦΕΝΤΙΚΟ (ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ)

Ἐκτός ἀπὸ τοὺς δύο βασικοὺς συνομιλητὲς στὸν *Μένωνα* λαμβάνουν τὸν λόγο μόνο ἄλλα δύο πρόσωπα. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι, κατὰ σειρὰ ἐμφανίσεως, ἓνας δοῦλος τοῦ Μένωνος, ὁ ὁποῖος μὲ κατάλληλες ἐρωτήσεις καθοδηγεῖται στὴν διατύπωση τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος (82b–85b), καὶ ὁ Ἄνυτος, ὁ ὁποῖος ἀρθρώνει σφόδρα ἀντισοφιστικὸ λόγο ὡς θεματοφύλακας τῶν ἀθηναϊκῶν παραδόσεων (89e–95a). Σημειωτέον ὅτι, πρὸ τοῦ νὰ ἐμφανιστοῦν ὁ καθένας γιὰ τὴν δική του σκηνή, οὔτε ὁ δοῦλος οὔτε ὁ Ἄνυτος ἐνδαιτιῶνται στὸν ὀρίζοντα προσδοκιῶν τοῦ πλατωνικοῦ θεατῆ/ἀναγνώστη: ἐνσκήπτουν στὸ διαλογικὸ προσκῆνιο ἀπροειδοποιήτα, ἐμφανίζονται σὲ μία μόνο σκηνή τοῦ διαλόγου καὶ ἐξίσου ἀπότομα ἐπιστρέφουν στὴν διαλογικὴ ἀφάνεια.

Τὰ δύο αὐτὰ ἐπεισόδια, παρὰ τίς προφανεῖς διαφορὲς στὸ περιεχόμενο καὶ τὴν συναισθηματικὴ φόρτιση, ἔχουν ὠρισμένα κοινὰ σημεῖα. Ἐνα εἶναι ἡ κειμενικὴ τους λειτουργία ὡς δομικῶν ἐνοτήτων: καὶ τὰ δύο ἐπέχουν θέση ἰντερλουδίων, διαλειμμάτων ἀπὸ τὴν κύρια δράση τοῦ διαλόγου, ὅπου νέα πρόσωπα προσωρινῶς ἐναλλάσσονται μὲ τὸν Μένωνα στὴν θέση τοῦ σωκρατικοῦ συνομιλητῆ. Ἐνα ἄλλο, τὸ ὁποῖο καὶ ἀπτεται τοῦ ὑπὸ συζήτησις θέματος, εἶναι ὅτι καὶ στὰ δύο παρατηρεῖται οἰκειοποίηση τροπικοτήτων τῆς κωμικῆς σκηνῆς. Καὶ μάλιστα μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε ἡ μισγάγκεια κωμωδικοῦ καὶ πλατωνικοῦ συγκειμένου νὰ μεταστοιχειώσῃ τὸ παιγνιδῶδες σέ, εὐοίωνο ἢ δυσοίωνο, ἐργῶδες.

Ἡ ἐπιλογή τῶν συγκεκριμένων προσώπων ἐγείρει ἀπὸ μόνη τῆς ἐρμηνευτικῆς ζητήματα, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν μοναδική τους ἐμφάνιση στὸν Πλάτωνα. Βεβαίως οἱ δοῦλοι δὲν εἶναι ἄγνωστοι στὸν κόσμος τῶν πλατωνικῶν διαλόγων —καὶ ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἡ παρουσία τους ἦταν αὐτονόητη λόγῳ τῶν κοινωνικῶν συμβάσεων τῆς ἐποχῆς. Σὲ ὠρισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις ἐντυπώνονται στὸ μυαλό τοῦ θεατῆ/ἀναγνώστη. Ὅπως συμβαίνει στὸν *Πρωταγόραν*, ὅπου ἡ σκηνὴ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Καλλία μὲ τὸν ἀγανακτισμένο θυρωρὸ εἶναι μία ἀπὸ τίς κορυφαῖες στιγμὲς πλατωνικῆς κωμωδίας (314c–e). Ἐνῶ καὶ ὁ δακρυσμένος ὑπηρέτης τῶν Ἐνδεκα, ὁ ὁποῖος προσφέρει στὸν Σωκράτη τὸ κώνειο, συνεισφέρει στὴν δραματικότητά τῆς ἐπιλογικῆς σκηνῆς τοῦ *Φαίδωνος* (116b–d, 117a–b).⁸

8. Ὁ χαρακτήρας τοῦ δούλου στὸν Πλάτωνα, καίτοι ἐλάσσων, διακρίνεται ἀπὸ σχετικὴ ποιικιλία. Μερικὲς φορές πρόκειται γιὰ βουβὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἐκτελοῦν τίς ἐντολὲς

Ἡ περίπτωση τοῦ *Μένωνος* ὁμως ξεχωρίζει, διότι ἐδῶ ὁ ρόλος τοῦ δούλου (α) εἶναι μακρὰν ὁ μεγαλύτερος σέ χρονική διάρκεια καί ἔκταση· (β) δραματουργικά ἐντάσσεται στήν χορεία τῶν συζητητῶν οἱ ὅποιοι παρακολουθοῦν καί διευκολύνουν τήν ἀνάπτυξη τῆς σκέψης τοῦ συνομιλητῆ τους· (γ) ἐπιδεικνύει φιλομάθεια καί διάθεση νά μὴν τὰ παρατήρησιν μετὰ τίς πρῶτες λανθασμένες ἀπαντήσεις· καί (δ) συμβάλλει καίρια στὸ φιλοσοφικὸ ἐπιχείρημα τοῦ διαλόγου καθὼς ἡ κατανόηση ἑνὸς μαθηματικοῦ θεωρήματος χωρὶς νά ἔχη προηγηθῆ ἐνδελεχῆς διδασκαλία ἀποδεικνύει τὴν σωκρατικὴ θεωρία τῆς ἀναμνήσεως.⁹

Ἐνῶ ὁ ρόλος τοῦ δούλου ἀποτελεῖ σταθερὴ διαχρονικὴ ἀξία στήν ἀρχαιοελληνικὴ κωμικὴ θεατρικὴ παράδοση (Akrigg καὶ Tordoff 2013), ἡ ἔνταξή του σέ ἕναν πλατωνικὸ διάλογο ὡς διακειμένου δὲν συνεπάγεται αὐτομάτως τὴν ὁμοιόμορφη ἀξιοποίησή του. Ἡ σύγκριση μετὰ τῶν χωρίων τοῦ *Πρωταγόρου* καὶ τοῦ *Μένωνος* εἶναι διαφωτιστικὴ. Ἡ σκηνὴ μὲ τὸν ἀπηρυθμισμένο ἀπὸ τὸν συρφετὸ τῶν σοφιστῶν θυρωρὸ, ὁ ὅποιος κλείνει τὴν πόρτα κατάμουτρα στὸν Σωκράτη καὶ τὸν Ἴπποκράτη, ἀνεβαίνει ἄνετα στὸ Δελφινάριο. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ὑπηρέτης εἶναι εὐνοῦχος, καθὼς καὶ ὁ “διάλογος” ἑκατέρωθεν τῆς κλειστῆς πόρτας, καταδεικνύουν ὅτι ἐδῶ ὁ Πλάτων σκοποῦ ἔχει κυρίως νά βγάλῃ γέλιο ἀξιοποιῶντας ἐξόχως ἀναγνωρίσιμα ὑλικά τῆς κωμωδικῆς μαστορικῆς.¹⁰

τῶν κυρίων τους, ὅπως ὁ δούλος τοῦ Κριτία στὸν *Χαρμίδην* (155b) καὶ τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ στὸ σπίτι τοῦ Ἀγάθωνος (*Συμπ.* 175b): ἡ ἐπιδεικνύουν ὑπερβάλλοντα ζῆλο κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τους, ὅπως οἱ μεθυσμένοι παιδαγωγοὶ στὸ τέλος τοῦ *Λύσιδος* (213a-b). Συχνότερα ἀκοῦμε τὴν φωνή τους ὅταν μεταφέρουν ἐντολές ἢ πληροφορίες, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν δούλο τοῦ Πολεμάρχου στὴν *Πολιτείαν* (327b5) ἢ ἕναν ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτες τοῦ Ἀγάθωνος στὸ *Συμπόσιον* (175a7-9). Σύμφωνα μὲ τὴν σκηνοθετικὴ συνθήκη τοῦ *Θεαίτητου* τὸ κυρίως σῶμα τοῦ διαλόγου συνιστᾷ θεατρικὴ ἀνάγνωση ἀπὸ τὸν δούλο τοῦ Εὐκλείδη (143c7). Σημειώτεον ὅτι ὅλοι οἱ δούλοι στὸν Πλάτωνα παραμένουν ἀνώνυμοι, ὅπως συμβαίνει κατὰ κανόνα στὴν τραγωδία (Yoon 2012, 10-21). Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ δραπετῆς δούλος τοῦ Ἴπποκράτους στὸν *Πρωταγόραν*, ὁ ὅποιος ὁμως δὲν ἐμφανίζεται στὸν διάλογο: τὸν λένε Σάτυρο (310c3).

9. Γιὰ τὴν σκηνὴ τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν δούλο βλ. τοὺς Bluck (1961a) 290-319· Klein (1965) 99-107· Thomas (1980) 148-64· Dimas (1996)· Weiss (2001) 77-126· Scott (2006) 98-120· Franklin (2009) 360-71· Ebrey (2014)· Fine (2014) 119-36· Benson (2015) 83-8. Γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν δούλων στὴν ἀρχαιότητα βλ. τὸν Wrenhaven (2015). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ τὸ χωρίο σχετίζεται καὶ μὲ τὴν μαθηματικὴ σκέψη τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς· ἄλλωστε ἔχει χαρακτηρηθῆ ὡς “ἡ πρώτη ἄμεση, ξεκάθαρη, ἐκτεταμένη μαρτυρία γιὰ τὰ μαθηματικά στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα” (Fowler 1999, 7· ἢ μετάφραση δική μου). Γιὰ γενικὲς εἰσαγωγὲς στὸ θέμα ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται στοὺς Netz (2002)· Cuomo (2007)· Asper (2009)· Netz (2016)· Saito (2016)· Sidoli (2018). Εἰδικώτερα γιὰ τὸ πυθαγόρειο θεώρημα καὶ τὰ μαθηματικά τῶν Πυθαγορείων ἐν γένει βλ. τοὺς Lloyd (2014) 34-7 καὶ Netz (2014).
10. Ἄλλες στιγμὲς κωμικῆς ἀνάπαυλας στὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ ἀφιξὴ τοῦ Χαρμίδη στὴν

Ἀντιθέτως, τὸ ἐπεισόδιο στὸν *Μένωνα*, πέρα τῆς φιλοσοφικῆς του σημασίας ὡς ἀποδείξεως τῆς θεωρίας τῆς ἀναμνήσεως, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς ἀφυπνίσεως τοῦ δούλου· ὁ ὁποῖος ἐπιδεικνύει ἀρετὲς οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν τοὺς φερέλπιδες νεαροὺς ἄλλων πλατωνικῶν διαλόγων, ὅπως οἱ Λύσις καὶ Μενέξενος στὸν *Λύσιω*, ὁ Θεαίτητος στὸν *Σοφιστήν* ἢ ὁ Νέος Σωκράτης στὸν *Πολιτικόν*. Στὸ τέλος τῆς συζητήσεως θὰ ἔχη πετύχει τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν αὐτοσυνοειδησία του ἐπειδὴ τώρα οἱ διάφορες γνώμες ἀρχίζουν νὰ ἀναδεύονται μέσα του σὰν σὲ ὄνειρο (*Καὶ νῦν μὲν γε αὐτῷ ὥσπερ ὄναρ ἄκρι ἀνακεκίνηται αἱ δόξαι αὐταί*, 85c9–10). Ὅταν, λοιπόν, δύο δοῦλοι συνομιλοῦν μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη, τὸ ἀποτέλεσμα ἐνδέχεται νὰ διαφέρει ὅσο ἀπέχει ὁ χαβαλὲς ἀπὸ ἓνα μάθημα γεωμετρίας.¹¹

Παρὰ ταῦτα δὲν ἀποκλείεται σὲ αὐτὸ τὸ μάθημα γεωμετρίας νὰ ὑποκρύπτεται ἓνα συγκεκριμένο κωμωδικὸ διακεῖμενο. Ὅταν στὶς *Νεφέλες* ὁ Στρεψιάδης γίνεται δεκτὸς στὴν σχολὴ τοῦ Σωκράτους καὶ “ξεναγῆται” στὸ *φροντιστήριον* ἀπὸ ἓναν μαθητὴ, παρατηρεῖ ομάδες σπουδαστῶν ἐπὶ τὸ ἔργον καὶ χαζεύει τὸ χρησιμεῦον γιὰ τὴν διδασκαλία ἐκπαιδευτικὸ ὑλικό:

παρέα τοῦ Σωκράτους (*Χαρμ.* 155b9–c5), ἡ παραδοχὴ ἐκ μέρους ἐνὸς ἐξουθενωμένου Κτησίππου τῆς διαλεκτικῆς του ἤττας ἀπὸ τοὺς Εὐθύδημο καὶ Διονυσόδωρο (*Εὐθύδ.* 303b1–7), οἱ ἀμήχανες ἀντιδράσεις τοῦ ἐρωτοχτυπημένου Ἰπποθάλου (*Λύσι.* 210e1–7). Τὸ κλασσικὸ ἔργο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν σχέση τοῦ *Πρωταγόρου* μὲ τὴν κωμωδία εἶναι ἡ μονογραφία τοῦ Capra (2001). Γιὰ τὸ συγκεκριμένο πλατωνικὸ χωρίο βλ. τὸν Revermann (2006) 183–5. Ἐκτὸς ἀπὸ δεῖγμα τοῦ τρυφηλοῦ βίου τοῦ Καλλία ἀλλὰ καὶ τῶν διασυνδέσεων τῶν ἡγετικῶν οἰκῶν τῶν Ἀθηναίων μὲ τὴν Περσία, ὁ εὐνοῦχος θυρωρὸς ἐνδεχομένως νὰ παραπέμπη καὶ στὸν ρόλο τοῦ εὐνοῦχου στὴν ἀττικὴ σκηνή, ὁ ὁποῖος εἶναι σπάνιος ἀλλὰ ὑπαρκτός. Ἀπαντᾷ στοὺς Ἀχαρνῆς τοῦ Ἀριστοφάνους, τὶς *Φοίνισσες* τοῦ Φρυνίχου, τὸν *Τρωῖλον* τοῦ Σοφοκλέους καὶ τὸν *Ὀρέστην* τοῦ Εὐριπίδη. Κατατοπιστικὸ ἐπὶ τοῦ θέματος τὸ ἄρθρο τῆς Lenfant (2013). Πρβλ. καὶ τὸν Wright (2008). Γιὰ τοὺς εὐνοῦχους στὴν ἀρχαιότητα γενικὰ βλ. τοὺς Tougher (2002)· Lenfant (2012) καὶ (2014). Οἱ σκηνὲς θυροκοπίας στὸ ἀρχαῖο θέατρο χαρακτηρίζουν μὲν τὴν κωμωδία, δὲν εἶναι ὁμως ἄγνωστες καὶ στοὺς τραγικούς. Βλ. τοὺς Brown (2000)· Traill (2001)· Petrides (2004)· Brown (2008)· Skouroumouni Stavrinou (2015). Ἄν ὄντως πρόκειται γιὰ εἰδολογικῶς οὐδέτερες σκηνές, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθῆ (Brown 2003, 3· Revermann 2006, 184· Sells 2019, 61), τότε ὁ Πλάτων ἐπιλέγει νὰ γράψῃ μὴ καθαρὰ κωμικὴ σκηνὴ μὲ μία ἀνεπαίσθητη πολιτικὴ αἰχμὴ: τὴν κυρίαρχη ἀνάμεσα στοὺς Ἀθηναίους πεποίθησι πὼς ὁ Σωκράτης ἦταν ἓνας σοφιστὴς στὸν *Πρωταγόραν* τὴν ἐκφράζει ἓνας ξένος εὐνοῦχος δοῦλος. Γιὰ τὴν δουλεία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα θεμελιώδης ἡ πρόσφατη μονογραφία τοῦ Lewis (2018). Στὴν ἀρχαία Ἀθήνα ἀφιερώνονται οἱ σελίδες 167–96. Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Βλασόπουλου (Vlassopoulos 2009 καὶ 2011).

11. Ἡ μελέτη τῆς γεωμετρίας στὴν πλατωνικὴ Ἀκαδημία ἀναλύεται διεξοδικὰ ἀπὸ τὸν Knorr (1986) 49–99. Πρβλ. τοὺς Fowler (1999) 3–29 καὶ Burnyeat (2000). Γιὰ τὴν ὑποτιθέμενη ἐπιγραφή στὸ ὑπέρθυρο τῆς εἰσόδου τοῦ κτηρίου τῆς Ἀκαδημίας βλ. τοὺς Saffrey (1968) καὶ Fowler (1999) 199–204.

ΣΤ. πρὸς τῶν θεῶν, τί γὰρ τὰδ' ἐστίν; εἰπέ μοι.	200
ΜΑ. ἀστρονομία μὲν αὐτή.	
ΣΤ. τουτί δὲ τί;	
ΜΑ. γεωμετρία.	
ΣΤ. τοῦτ' οὖν τί ἐστι χρήσιμον;	
ΜΑ. γῆν ἀναμετροῦσθαι.	
ΣΤ. πότερα τὴν κληρουχικήν;	
ΜΑ. οὐκ, ἀλλὰ τὴν σύμπασαν.	
ΣΤ. ἀστεῖον λέγεις·	
τὸ γὰρ σόφισμα δημοτικὸν καὶ χρήσιμον.	205
ΜΑ. αὐτὴ δε σοι γῆς περίοδος πάσης. ὄρα;	

Τὰ διαγράμματα καὶ οἱ πίνακες τῆς ἀστρονομίας δὲν συγκινοῦν ιδιαίτερα τὸν Στρεψιάδη· τὰ προσπερνᾷ χωρὶς σχόλιο (201). Μόλις ἀντικρύζει τὰ ὄργανα τῆς γεωμετρίας ρωτᾷ γιὰ τὴν χρησιμότητά της (202). Κι ὅταν μαθαίνει ὅτι μὲ αὐτὰ ὑπολογίζεται ἡ ἕκταση ὅλης τῆς γῆς (204), ἐπαινεῖ τὴν πατέντα αὐτὴ διότι ἔτσι ἡ Ἀθήνα θὰ αὐξήσῃ τὴν ἐπικρατείαν της καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀκίνητη περιουσία του (205). Ἀντιθέτως, γιὰ τὸν σωκρατικὸ μαθητὴ ἡ γεωμετρία βρῖσκει πρακτικὴ ἐφαρμογὴ στὴν γεωγραφία: ὁ παγκόσμιος χάρτης (206), κορυφαῖο ἐπίτευγμα καὶ ἐποπτικὸ μέσο, ἀποδεικνύει τοῦ λόγου τὸ ἀληθές.¹²

Βεβαίως ἡ χρησιμότητα τῆς γεωμετρίας ἔχει τὰ ὅριά της. Λίγο πρὶν ὁ ἴδιος μαθητὴς διηγῆθηκε πῶς ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ (δέν) τοὺς βοήθησε νὰ βροῦν τί θὰ φᾶνε τὸ προηγούμενο βράδυ (175–9):

ΜΑ. ἐχθὲς δέ γ' ἡμῖν δεῖπνον οὐκ ἦν ἐσπέρας.	175
ΣΤ. εἶέν· τί οὖν πρὸς τ' ἄλλοιτ' ἐπαλαμῆσατο;	

12. "Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Janni "ἡ ἀρχαία γεωγραφία γεννήθηκε πρωτίστως ἀπὸ τὴν πρακτικὴν πείρα τῆς ναυσιπλοΐας, ἡ ὁποία στὴν συνέχεια κατέστη ἀντικείμενο ἐρμηνείας ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν" (Janni 2016, 22. 'Ἡ μετάφραση δική μου). Ἡ ἀδυναμία τοῦ Στρεψιάδη νὰ διαβάσῃ τὸν συγκεκριμένον χάρτη ὡς δισηδιάστατη ἀπεικόνιση τοῦ χώρου ἀντὶ γιὰ τρισδιάστατη μικρογραφία τῆς πραγματικότητος ὀφείλεται στὴν διαφορετικὴ περὶ γεωμετρίας ἀντίληψη μεταξὺ τῶν ἐπαγγελματιῶν τοῦ κλάδου, ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν ὑπολοίπων, ἀφ' ἑτέρου. Οἱ δεῦτεροι ἐνδιαφέρονται κυρίως γιὰ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴ τῶν γεωμετρικῶν θεωρημάτων στὸν ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον βίον τῶν πολιτῶν. Ἀνάλογη διαφοροποίηση παρατηρεῖται καὶ στὴν *Πολιτείαν*, ὅταν ἡ γεωμετρία ἐντάσσεται στὸ πρόγραμμα σπουδῶν τῶν φυλάκων: ὁ Σωκράτης φρονεῖ ὅτι τὸ μάθημα αὐτὸ θὰ τοὺς διευκολύνῃ στὴν θέαση τῆς Ἰδέας τοῦ Ἁγαθοῦ, ἐνῶ ὁ Γλαῦκος σκέφτεται τὴν χρησιμότητά του γιὰ τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευση καὶ τὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις (525c-e) Πρβλ. τοὺς Gehrke (2016) 80–81 καὶ Burnyeat (2000) 9–11.

ΜΑ. *κατὰ τῆς τραπέζης καταπάσας λεπτὴν τέφραν
κάμψας ὀβελίσκον, εἶτα διαβήτην λαβὼν
ἐκ τῆς παλαιστρας θοιμάτιον ἀφείλετο.*

Τὸ πασπάλισμα τοῦ τραπεζιοῦ μὲ στάχτη καὶ ἡ σοῦβλα παραπέμπουν σὲ ἐπικείμενη “κοψιδοκατάσταση”· μέχρις ὅτου ἡ σοῦβλα λυγίζει καὶ γίνεται διαβήτης. Τότε ὁ θεατὴς ἀντιλαμβάνεται ὅτι πρόκειται ἀπλῶς γιὰ ἓνα μάθημα γεωμετρίας στὸ ὁποῖο καταφεύγει ὁ Σωκράτης γιὰ νὰ ξεγελάσῃ τὴν πείνα καὶ τοὺς μαθητὲς του. Τὰ μέλη τοῦ φροντιστηρίου θὰ χόρταιναν μὲ τὴν φαντασία τους κατὰ τὴν γνωστὴ καραγκιοζικὴ ρήση (“θὰ φᾶμε, θὰ πιοῦμε καὶ νηστικοὶ θὰ κοιμηθοῦμε”) ἢ θὰ κατέφευγαν σὲ ἓνα γκροτέσκο ἀνάλογο ἐκείνου τῆς σκηνῆς τῶν κορδογιῶν ἀπὸ τὸν *Χρυσοθήρα* τοῦ Σαρλώ. Τὸ *παρὰ προσδοκίαν* τοῦ τελευταίου στίχου εἶτε (α) ἀνατρέπει τὰ δεδομένα, καθὼς ὁ Σωκράτης κλέβει γιὰ νὰ ταῖσῃ τοὺς μαθητὲς του· εἶτε (β) τινάζει τὴν ὅποια λογικὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας στὸν ἀέρα εἰσάγοντας μιὰ (παροιμιακῆ;) φράση ἄσχετη μὲ τὰ συμφραζόμενα. Ἠθικὸ δίδαγμα: καλὴ ἢ γεωμετρία, ἀλλὰ δὲν γεμίζει τὸ στομάχι.¹³

Δεδομένης τῆς σημασίας τῆς συγκεκριμένης κωμωδίας γιὰ τὴν ἐδραίωση μιᾶς σωκρατικῆς εἰκόνας τὴν ὁποία ὁ Πλάτων ἀποδομεῖ συστηματικὰ, δὲν φαίνεται ἀπίθανο τὸ μάθημα γεωμετρίας στὸν *Μένωνα* νὰ εἶναι, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἀπάντησή του στὸ μάθημα γεωμετρίας (καὶ γεωγραφίας) τῶν *Νεφελῶν*. Ὁ δικός του Σωκράτης χρησιμοποιοῦ τὴν γεωμετρία ὄχι γιὰ νὰ ξεγελάσῃ, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὀδηγήσῃ τὸν “μαθητὴ” του πλησιέστερα στὴν ἀλήθεια. Καὶ στὴν διαλογικὴ παλαιστρα θὰ διαπραχθῇ τὸ ἀδίκημα τῆς κλοπῆς· δὲν θὰ ἀφορᾷ ὅμως τὸ ροῦχο ἀλλὰ τὴν ἄγνοια τῆς ἀγνοίας τοῦ “θύματος”. Ἐν ὀλίγοις, στὰ χέρια τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτους ἡ γεωμετρία ἀποδεικνύεται *σόφισμα καὶ χρήσιμον καὶ*

13. Ὁ Dover στὸ ὑπόμνημά του καταγράφει ὅλες τὶς πιθανὲς ἐρμηνεῖες τοῦ χωρίου (Dover 1968, 117–9). Σὲ νεώτερο σχολιασμὸ ἔχουν προβῆ οἱ Meynensen (1993)· Ebert (1994)· Edmunds (2018) 260 σημ. 38. Σχεδὸν ὅλοι δέχονται ὅτι ὁ τελευταῖος στίχος, εἶτε υἱοθετηθῇ ἡ παραδεδομένη γραφὴ *θοιμάτιον* εἶτε οἱ προταθεῖσες διορθώσεις (*θυμάτιον* Hermann· *θουάριον* Ebert· *θυλάκιον* van Herweden), συνδέεται νοηματικὰ μὲ τοὺς δύο προηγούμενους. Ὅμως ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐντάσσεται στὸ κείμενο θυμίζει ἔντονα τὴν διαβόητη φράση-πασπαρτοῦ *ληκίθιον ἀπώλεσεν*, τὴν ὁποία παρεισάγει ὁ Αἰσχύλος τῶν *Βατράχων* σὲ ὅλους τοὺς εὐριπιδικοὺς προλόγους. Ἡ δομικὴ αὐτὴ ἀναλογία συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη σημασιολογικὴ, διότι τὸ *ἀπώλεσεν* δὲν παραπέμπει σὲ ἀπώλεια ἀλλὰ σὲ κλοπὴ (Sansone 2016). Ἴσως ἡ νοηματικὴ ἀσυνέχεια καὶ τὸ ἀφηγηματικὸ μετέωρο νὰ τονίζουν καλύτερα τὸ ἀδιέξοδο τοῦ ἀριστοφανικοῦ Σωκράτους.

ἀληθῶς δημοτικόν: ἐφ' ὅσον μπορεῖ καὶ ὠφελεῖται πνευματικὰ ἕνας ἀπαίδευτος δοῦλος, μποροῦν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι (καὶ ὄχι μόνο) πολῖτες.¹⁴

Ἔνας τέτοιος πολίτης, καὶ μάλιστα προβεβλημένος πολιτικὸς ἄνδρας τῶν πρώτων χρόνων τῆς μεταπολιτεύσεως, ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἄνυτος. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ βασικοῦ κατηγόρου τοῦ Σωκράτους, καὶ μάλιστα σὲ ἕναν διάλογο ὁ ὁποῖος δὲν σχετίζεται μὲ τὰ τῆς (κατα)δίκης, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν Μέλητο στὴν *Ἀπολογία*, αἰφνιδιάζει καὶ μοιάζει αἰνιγματική. Κυρίως, ἐπειδὴ δὲν φαίνεται νὰ συνεισφέρει ἰδιαίτερα στὴν θεματολογία τῆς συζητήσεως. Στὴν σύντομη ἀλλὰ παθιασμένη συμμετοχὴ του ἐκφράζεται ὡς θεματοφύλακας τῶν ἀθηναϊκῶν δημοκρατικῶν παραδόσεων ὑπερασπιζόμενος τὴν ἐπάρκεια τοῦ ἀθηναϊκοῦ συλλογικοῦ ὑποκειμένου γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τοὺς πολῖτες (92e3–6). Συγχρόνως υἱοθετεῖ ἔντονη ἀντισοφιστικὴ ρητορικὴ (91c1–5), μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐρωτοτροπῆ μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀπαγόρευσης εἰσόδου τῶν σοφιστῶν στὴν Ἀθήνα (92b1–4).¹⁵

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστωθῆ ὅτι ὁ Ἄνυτος συνδυάζει στὴν συμπεριφορὰ του στοιχεῖα ἀπὸ δύο τυπολογικοὺς χαρακτῆρες τοῦ κωμικοῦ δράματος. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ ἀνεπιθύμητος ἐπισκέπτης, ὁ εἰσβολέας. Συχνά, μετὰ τὴν ἐπιτυχητὴ ἐκβαση τοῦ σχεδίου τοῦ ἥρωα, ἐμφανίζονται αὐτόκλητοι διάφοροι ἐπιτηδευματίες ἔτοιμοι νὰ συνδιαλλαγοῦν μαζί του καὶ νὰ τοῦ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους — φυσικὰ μὲ τὸ ἀζημίωτο: κλασσικὰ παραδείγματα ὁ συκοφάντης στοὺς *Χαρονῆς*, ὁ ἔμπορος ὀπλων στὴν *Εἰρήνην* ἢ ἡ παρέλαση τῶν ἐπιτηδείων στὸ δεύτερο μέρος τῶν *Ὀρνίθων*. Ἄλλες φορές, τὸ πρόσωπο εἶναι ἀνεπιθύμητο λόγω τῶν ἀναγκῶν τῆς πλοκῆς, ὅπως ὁ Εὐριπίδης στὶς *Θεσμοφοριάζουσες*, ἢ Πενία στὸν

14. Πιθανή, ἂν ὄχι ἀποχρῶσα, ἔνδειξη γιὰ τὴν διασύνδεση μὲ τὸν Ἀριστοφάνη εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι συμβαίνει στὸν ὑπόλοιπο διάλογο, στὴν συζήτηση μὲ τὸν δοῦλο ἡ λέξη σοφιστῆς ἀπαντᾷ μόνο μιὰ φορὰ καὶ χρησιμοποιεῖται ὡς ἐναλλακτικὸ ὄνομα γιὰ τὸν ἐπαγγελματία γεωμέτρη (*Καλοῦσιν δε γε ταύτην διάμετρον οἱ σοφισταί* 85b4) — λογικὸ ἐφ' ὅσον στὶς *Νεφέλες* ὁ Στρεψιάδης ἔχει ἀποκαλέσει τὴν γεωμετρία *σόφισμα*. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πλάτων ἔχουν ἀνεβάζει ἐπὶ σκηνῆς ἐπαγγελματίες γεωμέτρες: ὁ ἕνας τὸν Μέτωνα στοὺς *Ὀρνίθες* (Amati 2010), ὁ ἄλλος τὸν Θεόδωρο στὸν *Θεαίτητον* (German 2019). Γιὰ τὸν “διάλογο” τοῦ Πλάτωνος μὲ τὸν Σωκράτη τῶν *Νεφελῶν* βλ. τοὺς Moore (2015)· Capra (2016) καὶ (2018)· Bromberg (2018) 51–9.

15. Ὁ Πετράκης (2008) 274–97 παρέχει ἄκρως κατατοπιστικὴ ἀνάλυση τῆς σκηνῆς τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν Ἄνυτο καί, συγχρόνως, συνοψίζει τὶς ἀπόψεις προγενεστέρων μελετητῶν. Βλ. ἐπίσης τοὺς Bluck (1961α) 344–87· Klein (1965) 223–33· Davis (1988) 136–45· Weiss (2001) 141–52· Scott (2006) 162–73· Dimas (2007)· Schlosser (2014) 49–53· Benson (2015) 166–75. Γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση στὴν Ἀθήνα τὴν πρώτη ἑπταετία τῆς μεταπολίτευσης (403–395 BC) βλ. τὸν Strauss (1986) 89–120.

Πλοῦτον ἢ οἱ τρεῖς μπαμπόγριες στὶς *Ἐκκλησιάζουσες*. Στὶς περισσότερες τῶν περιπτώσεων ὁ εἰσβολέας ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴν σκηνὴ διαμαρτυρόμενος καὶ διωκόμενος.

Βεβαίως ἡ ἀρχικὴ εἰκόνα τοῦ Ἄνυτου πόρρω ἀπέχει ἀπὸ ἐκείνην τοῦ ἀπρόσκλητου παρείσακτου, πόσῳ μᾶλλον τοῦ ἀνεπιθύμητου. Ἡ παρουσία του στὸν σκηνικὸ χῶρο τοῦ διαλόγου δικαιολογεῖται πλήρως. Ὡς οἰκοδεσπότης τοῦ Μένωνος (90b5) εἶναι φυσικὸ νὰ συνοδεύῃ τὸν φιλοξενούμενό του στὶς ἐξόδους του· ὁπότε ἡ κίνησή του νὰ καθήσῃ δίπλα του (89e10) εἶναι ἐξίσου ἀναμενόμενη. Δὲν διακόπτει αὐτοπροαιρέτως τὴν συζήτηση, ὅπως ὁ ἐκνευρισμένος Κριτίας τοῦ *Χαρμίδου* (162d), ἀλλὰ συμμετέχει κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Σωκράτους (89e10). Μόνο ὅταν τὸ ἀρχικὸ φιλικὸ κλίμα μεταπίπτῃ γιὰ νὰ καταλήξῃ σὲ εὐθεῖα ρήξι, μόνον τότε ὁ Ἄνυτος ἀποκτᾶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἰσβολέα τῆς κωμωδίας: ἐκνευρισμένος ἀποχωρεῖ σὲ ἐνδειξὴ διαμαρτυρίας καί, καθὼς φεύγει, ἐκτοξεύει ἐλάχιστα κεκαλυμμένες ἀπειλές (94e3–95a1).¹⁶

Ὁ δεῦτερος κωμικὸς χαρακτήρας, στοιχεῖα τοῦ ὁποῖου ἔχουν ἐνοφθαλμιστῆ στὸν ρόλο τοῦ Ἄνυτου, εἶναι ὁ *ἄγροικος*, δηλαδή ὁ χωριάτης. Ἰδιαιτέρως δημοφιλὴς στὴν κωμικὴ σκηνὴ τοῦ 4ου αἰῶνα ὁ *ἄγροικος* εἶναι ὁ ἀμόρφωτος, ἰσχυρογνώμων καὶ ἀπλοϊκὸς βλάχος, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει, μὲ κυμαινόμενη ἀποτυχία, νὰ ἐνταχθῆ στὸν ἐκλεπτυσμένο ἀστικὸ βίον. Τὸ κοινὸ του σημεῖο μὲ τὸν νεόπλουτο γόνον, μορφωμένο καὶ ἐκλεγμένο στρατηγὸ Ἄνυτο (90a–b) εἶναι ἡ ἀπολυτότητα στὶς ἀπόψεις, ἡ ἀκριτὴ παραδοχὴ τῆς αὐθεντίας τοῦ συλλογικοῦ λαϊκοῦ ὑποκειμένου, ἡ ἀποστροφή πρὸς τὸν νεωτερισμό. Ἡ ἀντισοφιστικὴ ρητορικὴ τοῦ Ἄνυτου ἐγγίζει τὰ ὅρια τοῦ πολιτικοθηρησκευτικοῦ φονταμενταλισμοῦ: οἱ σοφιστὲς ἀτιμάζουν καὶ καταστρέφουν ὅποιον διδάσκουν (91c)· θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαγορευθῆ ἢ κατ' ἰδίαν ἢ δημοσίᾳ δραστηριοποίησή τους (92b)· καὶ μόνον τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος τῶν σοφιστῶν ἀρκεῖ ὥστε νὰ ἐπικαλεστῆ ὁ Ἄνυτος τὸν ἀποτροπαϊκὸ Ἡρακλῆ γιὰ νὰ ξορκίσῃ τὸ κακὸ (*Ἡράκλεις, εὐφήμει, ᾧ Σώκρατες* 91c1) — ὁ ἴδιος δὲν θὰ ἐκφέρῃ τὴν λέξι σοφιστῆς ποτέ.¹⁷

Τὸ ἐντυπωσιακὸ εἶναι ὅτι ἡ ἄρνησή του νὰ ἐνημερώνεται σὲ σχέση μὲ τὴν κρατοῦσα διανόηση τῆς ἐποχῆς του τὸν καθιστᾶ ἔρμαιο στὴν

16. Τὰ πιθανὰ κίνητρα τῆς ὀργισμένης ἀντίδρασης τοῦ Ἄνυτου ἐξετάζονται ἀπὸ τὸν Tell (2013).

17. Μὲ σημερινὸς ὅρους ἄνετα φαντάζεται κάποιος τὸν Ἄνυτο μαζὶ μὲ τοὺς ὀπαδοὺς του νὰ γεμίζῃ τοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ σύνθημα *Οὔτε στήν Ἀθήνα οὔτε πουθενά· τσακίστε τοὺς σοφιστὲς σὲ κάθε γειτονιά*. Γιὰ τὸν *ἄγροικο* ὡς χαρακτήρα κωμωδίας βλ. Konstantakos 2004 καὶ 2005.

ἀνελέητη διαλεκτική επίθεση τοῦ Σωκράτους. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν διαθέτει τὴν πνευματικὴ σκευὴ ἑνὸς Θρασυμάχου ἢ ἑνὸς Καλλικλέους, ὁ Ἄνυτος, ὅταν ὁ Σωκράτης ἐπιτίθεται στὸν Περικλῆ καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἐμ τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατικῆς παραδόσεως, ἀδυνατεῖ νὰ ἀρθρώσῃ ἀντίλογο καὶ καταστρατηγεῖ τοὺς κανόνες καλῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ συμπεριφορὰ του διαψεύδει τὸ ἐγκώμιο — εἰλικρινὲς ἢ ὄχι ἀδιάφορο — τὸ ὁποῖο τοῦ ἐπλεξε ὁ Σωκράτης γιὰ τὴν ἀνατροφή του (90a-b). Καὶ ἐπιβεβαιώνει, κατὰ τρόπο εἰρωνικὸ καὶ παρὰ τὰ περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀπὸ τὸν ἴδιο ὑποστηριζόμενα, τὴν σωκρατικὴν θέσιν ὅτι δὲν μποροῦν οἱ γονεῖς νὰ μεταλαμπαδεύσουν τὴν ἀρετὴν στὰ παιδιὰ τους.

Τὸ μῖσος γιὰ τοὺς διανοουμένους, ἡ ἔξαρση ὀργῆς καὶ ἡ καταφυγὴ στὴν βία ἀπομακρύνουν τὸν Ἄνυτο ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους χαρακτῆρες τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ τὸν ὀδηγοῦν πλησιέστερα στὴν σκηηνικὴ δράση κωμικῶν ἡρώων ὅπως ὁ Στρεψιάδης, ὁ κατὰ Κωνσταντάκον ἀρχετυπικὸς χωριάτης καὶ προπάτορας τῶν ἀγροίκων τῆς Μέσης καὶ Νέας Κωμωδίας (Konstantakos 2005, 4-7). Στὴν ἀναθεωρημένη ἐκδοχὴ τῶν *Νεφέλων* τὸ ἔργο κλείνει μὲ τὸν Στρεψιάδη ἀνεβασμένο μὲ μιὰ δάδα στὸ χέρι στὴν στέγη τοῦ φροντιστηρίου γιὰ νὰ τοῦ βάλῃ φωτιά. Τὰ τελευταῖα του λόγια τὰ ἀπευθύνει στοὺς μαθητὲς τοῦ Σωκράτους (1506-7) καὶ στὸν ὄμιλο τῶν ἐμπρηστῶν (1508-9):

ΣΤ. *τί γὰρ μαθόντες τοὺς θεοὺς ὕβριζετε,
καὶ τῆς σελήνης ἐσκοπεῖσθε τὴν ἔδραν;
δίωκε, παῖε, βάλλε, πολλῶν οὖνεκα,
μάλιστα δ' εἰδὼς τοὺς θεοὺς ὡς ἡδίκουν*

Ἡ σύγκριση μὲ τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Ἄνυτου ἀναδεικνύει τὸ εὐρύτερο περίγραμμα τοῦ πλατωνικοῦ συγκειμένου (94e3-95a1):

ΑΝ. *ὦ Σώκρατες, ῥαδίως μοι δοκεῖς κακῶς λέγειν ἀνθρώπους. ἐγὼ μὲν οὖν ἂν σοὶ συμβουλεύσαιμι, εἰ ἐθέλεις ἐμοὶ πείθεσθαι, ἐλαβεῖσθαι· ὡς ἴσως μὲν καὶ ἐν ἄλλῃ πόλει ῥαόν ἐστιν κακῶς ποιεῖν ἀνθρώπους ἢ εἶ, ἐν τῇδε δὲ καὶ πάνν· οἶμαι δέ σε καὶ αὐτὸν εἰδέναί.*

Στὶς *Νεφέλες* ὁ ἀγροίκος Στρεψιάδης ἀναλαμβάνει ὡς αὐτόκλητος ὑπερασπιστὴς τῆς πατρώας θρησκείας τὴν τιμωρία τῶν σωκρατικῶν ὡς ὕβριστῶν τῶν θεῶν. Τὸ μεγαλύτερό τους ἔγκλημα εἶναι ὅτι ἀδίκησαν τοὺς θεοὺς — καὶ γιὰ αὐτὸ πρέπει νὰ πεθάνουν. Στὸν *Μένωνα* ὁ Ἄνυτος ἐπὶ τῆς οὐσίας προειδοποιεῖ τὸν Σωκράτη εἰς ἐπήκοον τρίτων πῶς,

ἂν δὲν σταματήσῃ νὰ ἀποκαθλῶνῃ τοὺς ἱστορικοὺς ἡγέτες τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως (Θεμιστοκλῆ, Θουκυδίδῃ Μελησίῳ, Περικλῆ), θὰ ἔχῃ τὴν τύχη τῶν Τριάκοντα καὶ τῶν ὁμοφρόνων τους.¹⁸ Ὁ ἀναγνώστης/θεατὴς τοῦ Πλάτωνος γνωρίζει βεβαίως ὅτι ὁ Σωκράτης θὰ καταδικασθῆ σὲ θάνατο γιὰ ἀσέβεια, δηλαδὴ προσβολὴ τῶν θεῶν, σχεδὸν εἰκοσιπέντε χρόνια μετὰ τὴν παράσταση τῶν *Νεφελῶν*. Γνωρίζει ἐπίσης ὅτι ὁ ἰθὺνων νοῦς τῆς καταδίκης θὰ εἶναι ὁ Ἄνυτος, συγκυβερνήτης μαζί με τὸν Θρασύβουλο τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας, ὁ ὁποῖος εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξουδετερώσῃ κάθε ἀντικαθεστωτικὴ φωνή. Γνωρίζει ἐπομένως ὅτι ἡ ἀπειλὴ τοῦ πλατωνικοῦ Ἄνυτου ἔχει ἤδη ὑλοποιηθῆ. Ἡ ζωὴ μιμήθηκε τὴν τέχνη καὶ ἡ βία τῶν ἀγροίκων ἀποτυπώνεται πρῶτα στὴν κωμικὴ σκηνὴ ὡς ὑλοποιημένη φαντασίωση προτοῦ ἐπιστρέψῃ ὡς ἐπαληθευθεῖσα *post eventum* προφητεία.¹⁹

4. ΜΗ ΜΟΥ ΤΟΥΣ ΚΥΚΛΟΥΣ ΤΑΡΑΤΤΕ!

Στοὺς ἀφηγηματικοὺς καὶ τοὺς μικτοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν σκηνικὴ δράση παρέχονται κυρίως ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε ἀφηγητὴ. Στοὺς δραματικοὺς ὅμως διαλόγους ὅπως ὁ *Μένων*, ἀπουσία ἀφηγητοῦ αὐτὲς ἐνσωματώνονται στὸ κείμενο τῶν χαρακτήρων. Καὶ ἐπειδὴ στὴν συγκεκριμένη κατηγορία ἔργων ἡ θεατρικὴ συνθήκη υἱοθετεῖται αὐτούσια χωρὶς τὴν μεσολάβηση ἐξωτερικοῦ ἀκροατηρίου, οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἴτε ἀναγνωρίζονται εὐθέως ὡς τέτοιες εἴτε συνάγονται ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα — ὄχι πάντοτε σὲ πραγματικὸ χρόνο. Στὴν πρώτη ομάδα, γιὰ παράδειγμα, ἀνήκουν τὸ κρυμμένο κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιο τοῦ Φαῖδρου χειρόγραφο τοῦ Λυσία (Φαῖδρ. 228d6–7) καὶ ἡ ὁμοιότητα στὸ πρόσωπο μεταξὺ Θεαιτήτου καὶ Σωκράτους (Θεαίτ. 143e8–9). Στὴν δευτέρῃ ὁ κοιμώμενος Σωκράτης καὶ ὁ σιωπηλὸς Κρίτων στὸν

18. Ἡ ἀπειλὴ θὰ ἀποκτοῦσε μεγαλύτερη δραματικὴ ἔνταση ἐὰν ἡ ἐξόντωση τοῦ θύλακα τῶν Ἀθηναίων ἀριστοκρατῶν στὴν Ἐλευσίνα (Ξεν., *Ἑλλ.* 2.4.43) ἦταν σχετικὰ πρόσφατο γεγονός. Ἡ καταληκτικὴ φράση τοῦ Ἄνυτου *οἶμαι δέ σε καὶ αὐτὸν εἶδέναι παραπέμπει* σὲ κάτι πολὺ συγκεκριμένο, τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε ἄμεσες ἐπιπτώσεις γιὰ ὁποιοδήποτε πολίτη εἶχε παραμείνῃ στὴν Ἀθήνα ἐπὶ τῶν Τριάκοντα — ἄρα ἦταν τοῦλάχιστον συμπαθῶν πρὸς τὸ καθεστῶς — ὅπως ὁ Σωκράτης. Γι' αὐτὸ προτιμητέο τὸ 401 π.Χ. ὡς ἔτος δραματικῆς χρονολόγησης τοῦ *Μένωνος* — ἀντὶ γιὰ τὸ 402 π.Χ. ὅπως εἶναι γενικῶς ἀποδεκτό (Nails 2002, 319). Γιὰ τὸ βραχύβιο ἐν ἐξορίᾳ κράτος τῆς ἀριστοκρατικῆς Ἀθήνας (403–401 π.Χ.) βλ. τὸν Carawan (2013) 70–81.

19. Ἡ πιὸ πρόσφατη συζήτηση γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ Σωκράτους καὶ τὰ κίνητρα τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν τὸν Ἄνυτο νὰ τὴν ἐπιδιώξῃ ἀπαντᾷ στὸν Carawan (2013) 203–31.

φερώνυμο διάλογο (*Κρίτ.* 43b1-2) και ἡ ἀλλαγὴ σκηνικοῦ χώρου στὸν *Θεαίτητον* (143b). Μακρὰν οἱ ἐντυπωσιακώτερες καταγραφές τῆς ὁμάδας αὐτῆς εἶναι (α) ἡ διαπίστωση ὅτι στὰ τέσσερα πρῶτα βιβλία τῶν *Νόμων* οἱ τρεῖς Γέροντες ἀνταλλάσσουν ἀπόψεις ἐν κινήσει γιὰ τοῦλάχιστον ἓνα ἐξάωρο, διότι ξεκίνησαν νὰ συζητοῦν ἀνεβαίνοντας πεζῇ τὸν δρόμο γιὰ τὸ προσκύνημα στὸν Ψηλορείτη χαράματα καὶ ἔχει φτάση μεσημέρι (*Νόμ.* 722c)· καὶ (β) ἡ συνειδητοποίηση ὅτι ὁ Σωκράτης στὸν *Κρίτων* παραμένει ἀλυσοδεμένος, διότι τὸ ἀθηναϊκὸ δίκαιο ἐπέτρεπε στὸν μελλοθάνατο νὰ κινῆται ἐλεύθερα στὸ κελί του μόνο τὴν ἡμέρα τῆς ἐκτελέσεώς του —κάτι τὸ ὁποῖο καταγράφεται στὸν *Φαίδωνα* (59e-60a), στὸν διάλογο ὅπου ἡ πλοκὴ συνεχίζεται ἀπὸ τὸ σημεῖο στὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο τὴν ἄφησε ὁ *Κρίτων*.

Ὁ *Μένων* εἶναι φειδωλὸς σὲ σκηνοθετικὲς ὁδηγίες. Ὁ σκηνικὸς χῶρος δὲν προσδιορίζεται εὐθέως ἀλλὰ εὐλογα συνάγεται ὅτι πρόκειται γιὰ δημόσιο χῶρο, πιθανὸν παλαίστρα ἢ γυμνάσιο. Κι αὐτὸ ἐπειδὴ ὁ νεαρὸς Θεσσαλὸς συνοδεύεται ἀπὸ πολυπληθὲς ὑπηρετικὸ προσωπικὸ (82a8-b1), τὸ ὁποῖο ἀπλῶς παρίσταται. Ὅπως συνήθως συμβαίνει μὲ τοὺς ἐκτυλισσομένους σὲ δημόσιο χῶρο διαλόγους, στὸν *Μένωνα* δὲν ὑπάρχει ἐσωτερικὸ ἀκροατήριον, διότι οὔτε οἱ ὑπῆρέτες οὔτε οἱ λοιποὶ παριστάμενοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν συζήτηση γιὰ τὸ διδακτὸν ἢ ὄχι τῆς ἀρετῆς.

Μὲ δύο ἐξαιρέσεις ἡ κινήσιολογία τοῦ διαλόγου ἐγγίζει τὰ ὅρια τῆς ἐντροπίας· δοθέντος ὅτι σὲ ὅλο τὸ ἔργο ὁ Σωκράτης καὶ ὁ *Μένων* παραμένουν καθιστοί. Οἱ ἐξαιρέσεις, φυσικά, ἀφοροῦν τὶς εἰσόδους καὶ ἐξόδους τοῦ δούλου καὶ τοῦ Ἄνυτου. Ἀπὸ τὶς κινήσεις αὐτὲς στὸ γραπτὸ κείμενο μόνο ἡ ἐμφάνιση τοῦ δούλου προαναγγέλλεται (*δεῦρο πρόσελθε* 82b3)· λογικὸ διότι μόνο ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ κυρίου τουμποροῦσε νὰ λάβῃ μέρος στὴν συζήτηση. Ὁ Σωκράτης σχολιάζει τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ἄνυτου ὡς εὐτυχῆ συγκυρία, ἀφοῦ πρῶτα ὁ Ἄνυτος ἔχει ἡδὴ καθήση μαζὶ τους (*καὶ δὴ καὶ νῦν, ὦ Μένων, εἰς καλὸν ἡμῖν Ἄνυτος ὁδε παρεκαθέζετο* 89e9-10). Ὅσο γιὰ τὶς ἀποχωρήσεις, αὐτὲς δὲν δηλώνονται λεκτικὰ ὄχι μόνο λόγῳ τῆς αὐτονόητης διαφορᾶς μεταξὺ δραματικοῦ καὶ παραστασιακοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ ἐξυπηρετεῖ τὴν γενικώτερη ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ διαλόγου: ἡ ἀνεπαίσθητη ἐπιστροφὴ τοῦ δούλου στὸν ὄμιλο τῶν πολλῶν ἀκολούθων τοῦ *Μένωνος* ἀντιτίθεται μὲ τὴν θυμωμένη καὶ θορυβώδη ἀποχώρησιν τοῦ Ἄνυτου.²⁰

20. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἄνυτος σηκώνεται καὶ φεύγει ἐκνευρισμένος. Τὸ σχόλιο τοῦ Σωκράτους ὅτι ὁ Ἄνυτος τσαντίστηκε (*Ἄνυτος μὲν μοι δοκεῖ χαλεπαίνειν* 95a2), ἐπειδὴ παρεξήγησε τὶς προθέσεις του, ἀλλὰ μὲν καταλάβῃ ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν

Ἀπὸ σκηνοθετικὴ ἄποψη, πάντως, ἡ μεγάλη στιγμή τοῦ διαλόγου εἶναι ἡ σκηνὴ τοῦ μαθήματος γεωμετρίας. Ὁ Σωκράτης “ἐκμαιεῖ” τὸ πυθαγόρειο θεώρημα ἀπὸ τὸν δοῦλο σχηματίζοντας στὸ χῶμα κύκλους, γραμμὲς καὶ σχήματα. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε κάποια ἀμφιβολία γιὰ αὐτό, ὁ Πλάτων φροντίζει νὰ ἐγγράψῃ τὴν σχετικὴ πληροφορία περὶ τὸ μέσον τῆς σκηνῆς, ὅπου ὁ Σωκράτης προτείνει στὸν “μαθητὴ” του, ἂν δὲν μπορῇ νὰ δώσῃ μὲ ἀριθμὸ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ ζητουμένου διπλασίου τετραγώνου, νὰ τοῦ δείξῃ μὲ τὸ χέρι του τὴν μία του πλευρὰ (εἰ μὴ βούλει ἀριθμεῖν, ἀλλὰ δεῖξον ἀπὸ ποίας 84a1). Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν χρειάζεται κανένα ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου νὰ ἀναφέρῃ ποῦ βρίσκονται. Μὲ τὸ μάθημα γεωμετρίας ὁ ἀναγνώστης συνειδητοποιεῖ ὅ,τι ὁ θεατὴς ἀντιλαμβάνεται μὲ τὴν ἑναρξὴ τοῦ ἔργου: ὅτι ὁ διάλογος τοποθετεῖται στὸν χῶρο γυμνασίου ἢ, τὸ πιθανώτερο, παλαίστρας.²¹

Ἐάν, λοιπόν, πρόκειται γιὰ παλαίστρα, τότε ἡ ἐπανεγγραφή τοῦ διακειμένου τῶν *Νεφελῶν* ἀποκτᾷ μιὰ ἐπὶ πλέον διάσταση. Ὁ ἀριστοφανικός Σωκράτης διδάσκει στὸ φροντιστήριόν του γεωμετρία μὲ ὅλους τοὺς πίνακες, τὰ διαγράμματα καὶ τὰ λοιπὰ ὄργανα στὴν διάθεσή του (Brumbaugh 1972)· στὴν παλαίστρα πηγαίνει γιὰ νὰ κλέψῃ. Ὁ πλατωνικός Σωκράτης δὲν ἔχει δική του σχολή, δὲν διαθέτει τὴν σκευὴ τῶν ἐποπτικῶν μέσων, σχηματίζει τὰ σχέδια μὲ τὸ ραβδί ἢ τὸ χέρι του· στὴν παλαίστρα πηγαίνει γιὰ νὰ συζητήσῃ γιὰ τὴν ἀρετὴ καί, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ρίχνει κι ἓνα αὐτοσχέδιο μάθημα γεωμετρίας.

ἤθελε νὰ κακολογήσῃ κανέναν θὰ τοῦ περάσουν τὰ νεῦρα (παύσεται χαλεπαίνων a5–6), μοιάζει μὲ προσπάθεια νὰ δικαιολογηθῇ στὰ μάτια ἐνὸς φιλοξενουμένου ἢ ἀπαράδεκτη, στὰ ὅρια τοῦ τραμπουκισμοῦ, συμπεριφορὰ τοῦ οἰκοδεσπότη του. Ἡ χρῆση τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας ὅδε δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Ἄνυτου στὸν ἐπίλογο τοῦ διαλόγου (99e5, 100b8) δὲν συνεπάγεται αὐτομάτως ὅτι ὁ Ἄνυτος ἦταν παρὼν ἀλλὰ ὅτι αὐτὸν εἶχε πιὸ ἔντονα στὸ μυαλό του ὁ ὁμιλητής (Ruijgh 2006, 151).

21. Γιὰ τὴν διάκριση γυμνασίου καὶ παλαίστρας καὶ τὴν χρῆση τῶν σχετικῶν οἰκοδομημάτων στὴν ἀρχαιότητα βλ. τὸν Petermandl (2014) 238–40.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Akrigg, B. και R. Tordoff (έπιμ.) (2013), *Slaves and Slavery in Ancient Greek Comic Drama*, Cambridge.
- Amati, M. (2010), “Meton’s Star-City: Geometry and Utopia in Aristophanes’ *Birds*”, *Classical Journal* 105, 213–27.
- Ambury, J. M. και A. German (έπιμ.) (2019), *Knowledge and Ignorance of Self in Platonic Philosophy*, Cambridge.
- Asper, M. (2009), “The Two Cultures of Mathematics in Ancient Greece”, στὸ Robson και Stedall (έπιμ.), 107–32.
- Benson, H. H. (2015), *Clitophon’s Challenge: Dialectic in Plato’s Meno, Phaedo, and Republic*, Oxford.
- Bianchetti, S., Cataudella, M. R. και H.-J. Gehrke (έπιμ.) (2016), *Brill’s Companion to Ancient Geography: The Inhabited World in Greek and Roman Tradition*, Leiden and Boston.
- Blössner, N. (2011), “The Unity of Plato’s *Meno*: Reconstructing the Author’s Thoughts”, *Philologus* 155, 39–68.
- Bluck, R. S. (έπιμ.) (1961α), *Plato: Meno*, Cambridge.
- Bluck, R. S. (1961β), “On τραγική: Plato *Meno* 76e”, *Mnemosyne* 14, 289–95.
- Bromberg, J. A. (2018), “A Sage on the Stage: Socrates and Athenian Old Comedy”, στὸ Stavru και Moore (έπιμ.), 31–63.
- Brown, P. (2000), “Knocking at the Door in Fifth-Century Greek Tragedy”, στὸ S. Gödde και T. Heinze (έπιμ.), *Skenika: Beiträge zum antiken Theater und seiner Rezeption*, Darmstadt, 1–16.
- Brown, P. (2008), “Scenes at the Door in Aristophanic Comedy”, στὸ M. Revermann και P. Wilson (έπιμ.), *Performance, Iconography, Reception: Studies in Honour of Oliver Taplin*, Oxford.
- Brumbaugh, R. S. (1972), “Scientific Apparatus on Stage in 423 B.C.”, *Yale Classical Studies* 22, 215–22.
- Burnyeat, M. F. (2000), “Plato on why Mathematics is Good for the Soul”, *Proceedings of the British Academy* 103, 1–81.
- Capra, A. (2001), *Άγων λόγων: Il “Protagora” di Platone tra eristica e commedia*. Milano.
- Capra, A. (2016), “Transcoding the Silenus: Aristophanes, Plato and the Invention of Socratic Iconography”, στὸ M. Tulli και M. Erler (έπιμ.), *Plato in Symposium*, Sankt Augustin, 437–42.
- Capra, A. (2018), “Aristophanes’ Iconic Socrates”, στὸ Stavru και Moore (έπιμ.), 64–83.
- Carawan, E. (2013), *The Athenian Amnesty and Reconstructing the Law*, Oxford.

- Charles, D. (2006), “Types of Definition in the *Meno*”, στὸ Judson καὶ Karasmanis (ἐπιμ.), 110–28.
- Clements, A. (2014), *Aristophanes’ Thesmophoriazusae: Philosophizing Theatre and the Politics of Perception in Late Fifth-Century Athens*, Cambridge.
- Cuomo, S. (2007), *Αρχαία Μαθηματικά*, μτφρ. Γ. Κουσουνέλου, Αθήνα.
- Davis, M. (1988), *Ancient Tragedy and the Origins of Modern Science*, Carbondale – Edwardsville.
- Dimas, P. (1996), “True Belief in the *Meno*”, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 14, 1–32.
- Dimas, P. (2007), “Teachers of Virtue”, *Ancient Philosophy* 27, 1–23.
- Dover, K. J. (ἐπιμ.) (1968), *Aristophanes Clouds*, Oxford.
- Ebert, J. (1994), “Der Abendschmaus des Sokrates in Aristophanes”, *Philologus* 138, 215–8.
- Ebert, T. (2007), “Socrates on the Definition of Figure in the *Meno*”, στὸ Stern-Gillet καὶ Corrigan (ἐπιμ.), 13–24.
- Ebert, T. (2018), *Platon: Menon*, Berlin – Boston.
- Ebrey, D. (2014), “Meno’s Paradox in Context”, *British Journal for the History of Philosophy* 22, 4–24.
- Edmunds, L. (2018), “Xenophon’s Triad of Socratic Virtues and the Poverty of Socrates”, στὸ G. Danzig, D. Johnson, καὶ D. Morrison (ἐπιμ.) *Plato and Xenophon: Comparative Studies*, Leiden and Boston, 252–76.
- Ferrari, F. (ἐπιμ.) (2016), *Platone: Menone*, Milano.
- Fine, G. (2014), *The Possibility of Inquiry: Meno’s Paradox from Socrates to Sextus*, Oxford.
- Fowler, D. (1999), *The Mathematics of Plato’s Academy: A New Reconstruction*, 2η ἔκδ., Oxford.
- Franklin, L. (2009), “Meno’s Paradox, the Slave-Boy Interrogation and the Unity of Platonic Recollection”, *The Southern Journal of Philosophy* 47, 349–77.
- Gehrke, J.-H. (2016), “The ‘Revolution’ of Alexander the Great: Old and New in the World’s View”, στὸ Bianchetti καὶ ἔτ. (ἐπιμ.), 78–97.
- German, A. (2019), “Mathematical Self-Ignorance and Sophistry: Theodorus and Protagoras”, στὸ Ambury καὶ German (ἐπιμ.), 151–68.
- Grimal, E. (1942), “À propos d’ un passage du *Ménon*: une définition ‘tragique’ de la couleur”, *Revue des Études Grecques* 55, 1–13.
- Harris, W. V. (2004), *Restraining Rage: The Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*, Cambridge, Mass.
- Huffman, C. A. (ἐπιμ.) (2014), *A History of Pythagoreanism*, Cambridge.
- Ierodiakonou, K. (2005), “Empedocles on Colour and Colour Vision”, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 29, 1–38.
- Ionescu, C. (2007), *Plato’s Meno: An Interpretation*, Lanham.
- Irby, G. L. (ἐπιμ.) (2016), *A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, τόμοι 2, Oxford.
- Janni, P. (2016), “The Sea of the Greeks and Romans”, στὸ Bianchetti καὶ ἔτ. (ἐπιμ.), 21–42.

- Jones, A. και L. Taub (έπιμ.) (2018), *The Cambridge History of Science*, Τόμος I: *Ancient Science*, Cambridge.
- Judson, L. και V. Karasmanis (έπιμ.) (2006), *Remembering Socrates: Philosophical Essays*, Oxford.
- Karasmanis, V. (2006), “Definition in Plato’s *Meno*”, στο Judson και Karasmanis (έπιμ.), 129–41.
- King, M. (2007), “*Meno*’s Metaphilosophical Examples”, *The Southern Journal of Philosophy* 45, 395–412.
- Klein, J. (1965), *A Commentary on Plato’s Meno*, Chapel Hill.
- Knorr, W. R. (1986), *The Ancient Tradition of Geometric Problems*, New York.
- Konstantakos, I. M. (2004), “Antiphanes’ Agroikos-Plays: An Examination of the Ancient Evidence and Fragments”, *Rivista di Cultura Classica e Medioevale* 1, 9–40.
- Konstantakos, I. M. (2005), “Aspects of the Figure of the *ἄγροικος* in Ancient Comedy”, *Rheinisches Museum für Philologie* 148, 1–26.
- Κωνσταντάκος, Ι. Μ. (2013), *Ἀκίχαρος*, τ. Γ’: *Ἡ Διήγηση τοῦ Ἀκίχαρ καὶ ἡ Μοθιστοροία τοῦ Αἰσώπου*, Ἀθήνα.
- Lenfant, D. (2012), “Ctesias and his Eunuchs: A Challenge for Modern Historians”, *Histos* 6, 257–97.
- Lenfant, D. (2013), “Des eunuques de la tragédie grecque: L’orientalisme antique à l’épreuve des textes”, *Erga-Logoi* 2, 7–30.
- Lenfant, D. (2014), “Le mépris des eunuques dans la Grèce classique: orientalisme ou anachronisme?”, στο A. Queyrel Bottineau (έπιμ.), *La présentation négative de l’autre dans l’Antiquité: Hostilité, réprobation, dépréciation*, Dijon, 423–42.
- Lewis, D. M. (2018), *Greek Slave Systems in their Eastern Mediterranean Context, c. 800–146 BC*, Oxford.
- Lloyd, G. (2014), “Pythagoras”, στο Huffman (έπιμ.), 24–45.
- Mark Smith, A. (2018), “Greek Optics”, στο Jones και Taub (έπιμ.), 413–27.
- McCoy, M. (2019), “Why is Knowledge of Ignorance Good?”, στο Ambury και German (έπιμ.), 169–85.
- Meynensen, O. (1993), “Der Manteldiebstahl des Sokrates (Ar. *Nub.* 175–9)”, *Mnemosyne* 46, 18–32.
- Moore, C. (2015), “Socrates and Self-Knowledge in Aristophanes’ *Clouds*”, *The Classical Quarterly* 65, 534–51.
- Nails, D. (2002), *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*, Indianapolis – Cambridge.
- Netz, R. (2002), “Greek Mathematicians: A Group Picture”, στο C. J. Tuplin και T. E. Rihl (έπιμ.), *Science and Mathematics in Ancient Greek Culture*, Oxford, 196–229.
- Netz, R. (2009), *Ludic Proof: Greek Mathematics and the Alexandrian Aesthetic*, Cambridge.
- Netz, R. (2014), “The Problem with Pythagorean Mathematics”, στο Huffman (έπιμ.), 167–84.
- Netz, R. (2016), “Mathematics”, στο Irby (έπιμ.), 79–95.
- Palumbo, L. (2018), “*Mimēsis* in Plato’s *Meno*”, στο H. L. Reid και J. C. DeLong

- (ἔπιμ.): *The Many Faces of Mimēsis: Selected Essays from the 2017 Symposium on the Hellenic Heritage of Western Greeks*, Sioux City, 103–11.
- Petermandl, W. (2014), “Growing Up with Greek Sport: Education and Athletics”, στὸ P. Christensen καὶ D. G. Kyle (ἔπιμ.), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, Oxford, 236–45.
- Πετράκης Ι. (ἔπιμ.) (2008), *Πλάτων: Μένων*, Αθήνα.
- Petrides, A. (2004), “You, again? A Note on Menander, *Dyskolos*, 500”, *Hermes* 132, 121–4.
- Potamiti, A. (2015), “*γρίφους παίζειν*: Playing at Riddles in Greek”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 55, 133–53.
- Rashed, M. (2007), “The Structure of the Eye and its Cosmological Function in Empedocles: Reconstruction of Fragment 84 D.-K.”, στὸ Stern-Gillet καὶ Corrigan (ἔπιμ.), 21–40.
- Revermann, M. (2006), *Comic Business: Theatricality, Dramatic Technique and Performance Contexts of Aristophanic Comedy*, Oxford.
- Robson, E. καὶ J. Stedall (ἔπιμ.) (2009), *The Oxford Handbook of the History of Mathematics*, Oxford.
- Rudolph, K. (2016), “Sight and the Presocratics: Approaches to Visual Perception in Early Greek Philosophy”, στὸ Squire (2016), 36–53.
- Ruijgh, C. J., (2006), “The Use of the Demonstratives *ὄδε*, *οὗτος* and *(ἐ)κεῖνος* in Sophocles”, στὸ I. J. F. De Jong καὶ A. Rijksbaron (ἔπιμ.) *Sophocles and the Greek Language: Aspects of diction, syntax, and pragmatics*, Leiden and Boston, 151–61.
- Saffrey, H. D. (1968), “*Ἀγεωμέτρητος μηδεὶς εἰστίτω*: Une inscription légendaire”, *Revue des Études Grecques* 81, 67–87.
- Saito, K. (2016), “Reading Ancient Greek Mathematics”, στὸ Robson καὶ Stedall (ἔπιμ.), 801–26.
- Sansone, D. (1996), “Socrates’ ‘Tragic’ Definition of Color”, *Classical Philology* 91, 349–45.
- Sansone, D. (2016), “Whatever happened to Euripides’ *lekythion* (Frogs 1198–1247)?”, στὸ P. Kyriakou καὶ A. Rengakos (ἔπιμ.), *Wisdom and Folly in Euripides*, Berlin and Boston, 319–33.
- Scott, D. (2006), *Plato’s Meno*, Cambridge.
- Schlosser, J. A. (2014), *What Would Socrates Do? Self-Examination, Civic Engagement, and the Politics of Philosophy*, Cambridge.
- Sedley, D. N. (1992), “Empedocles’ Theory of Vision and Theophrastus’ *De Sensibus*”, στὸ W. W. Fortenbaugh καὶ D. Gutas (ἔπιμ.) *Theophrastus: His Psychological, Doxographical, and Scientific Writings*, New Brunswick and London, 20–31.
- Sedley D. N. καὶ A. Long (2010), *Plato: Meno and Phaedo*, Cambridge.
- Sells, D. (2019), *Parody, Politics and the Populace in Greek Old Comedy*, London and New York.
- Sharples, R. W. (ἔπιμ.) (1985), *Plato Meno*, Warminster.
- Sidoli, N. (2018), “Greek Mathematics”, στὸ Jones καὶ Taub (2018), 345–73.

- Skouroumouni Stavrinou, A. (2015), “The *opsis* of *Helen*: Performative Intertextuality in Euripides”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 55, 104–32.
- Squire, M. (ἐπιμ.) (2016), *Sight and the Ancient Senses*, Abingdon and New York.
- Stavru, A. καὶ C. Moore (ἐπιμ.) (2018), *Socrates and the Socratic Dialogue*, Leiden and Boston.
- Stern-Gillet, S. καὶ K. Corrigan (ἐπιμ.) (2007), *Reading Ancient Texts*. Τόμος I: *Presocratics and Plato. Essays in Honour of Dennis O’Brien*, Leiden.
- Strauss, B. S. (1986), *Athens after the Peloponnesian War*, Ithaca.
- Tarrant, H. (2005), *Recollecting Plato’s Meno*, London.
- Tell, H. (2013), “Anytus and the Rhetoric of Abuse in Plato’s *Apology* and *Meno*”, *Classics@11*.
- Thibodeau, P. (2016), “Ancient Optics: Theories and Problems of Vision”, στὸ Irby (ἐπιμ.), 130–44.
- Thomas, J. A. (1980), *Musings on the Meno*, The Hague, Boston and London.
- Tougher, S. (ἐπιμ.) (2002), *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, London and Swansea.
- Traill, A. (2001), “Knocking on Knemon’s Door: Stagecraft and Symbolism in the *Dyskolos*”, *Transactions of the American Philological Association* 31, 87–108.
- Vancamp, B. (2016), “Spécimen d’une nouvelle édition du *Ménon* de Platon”, *L’Antiquité Classique* 85, 193–200.
- Vlassopoulos, K. (2009), “Slavery, Freedom, and Citizenship in Classical Athens: Beyond a Legalistic Approach”, *European Review of History* 16, 347–6.
- Vlassopoulos, K. (2011), “Greek Slavery: From Domination to Property and Back Again”, *Journal of Hellenic Studies* 131, 115–30.
- Weiss, R. (2001), *Virtue in the Cave: Moral Inquiry in Plato’s Meno*, Oxford.
- Wians, W. (2012), “Virtue, Practice, and Perplexity in Plato’s *Meno*”, *Plato Journal* 12.
- Wrenhaven, K. L. (2015), “Slaves”, στὸ W. M. Bloomer (ἐπιμ.) *A Companion to Ancient Education*, Oxford, 464–73.
- Wright, M. (2008), “Enter a Phrygian (Euripides *Orestes* 1369)”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48, 5–13
- Yoon, F. (2012), *The Use of Anonymous Characters in Greek Tragedy: The Shaping of Heroes*, Leiden and Boston.